

Mo'ydinov Asilbek

Farg'ona davlat universiteti Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası o'qituvchisi

JAMIYAT TARAQQIYOTIDA MA'RIFATLI INSON SENSUALISTIK QARASHLARINING ILMIIY ASOSLARI

Annotatsiya: Ma'rifatni inson va jamiyat taraqqiyotidagi sensualistik yondashuvni boshlanishi faylasuf olim Immanuel Kantning "Ma'rifat nima?"¹ nomli maqolasidan keyin yangi sifat bosqichga ko'tarilgan. Jamiyat taraqqiyotida ma'rifatli inson sensualistik qarashlarining ijtimoiy-falsafiy mohiyati haqida De Sent-Evremon, Beyl, Volter va Monteske kabi faylasuflar Yevropada rivojlanishga o'z qarashlari bilan hissa qo'shgan. So'nggi o'n yilliklarga kelib ma'rifatni rivojlanishi faqatgina moddiy (jismoniy) aktivlardan iborat degan fikr o'z kuchini yo'qotdi. Endi kelajakda har qanday moddiy yoki insoniy munosabatlar ma'rifatdir degan qarash ilgari surilmoqda.

Kalit so'z: Hissiy, sezgi, rivojlanish, hissiy qarashlar, jamiyat, insonlar, ma'naviy-ma'rifiy jarayonlarni beligisi sifatida e'tirof, sensualizm, sezish, his qilish.

Jahondagi global o'zgarish va tortishuvlar jamiyat taraqqiyotining ijtimoiy, ma'rifiy asoslarini o'rganish zaruratini ko'rsatmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Mening nazarimda, u – biz orzu qilayotgan Yangi O'zbekistonning ma'naviy qiyofasi yaqqol aks etadigan, xalqimiz intilayotgan va el-yurtimiz baxtiyor yashaydigan ma'rifatli jamiyatdir"², bu esa ma'rifatli jamiyat qurish, yangi ma'naviy makonni yaratish taraqqiyot uchun muhim jarayon ekanligini ifodalaydi.

Rivojlanayotgan mamalakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, jamiyat taraqqiyoti ma'naviy-ma'rifiy jarayonlarni beligisi sifatida e'tirof etiladi. XXI asr intellektual avlod asri sifatida bunyodkorlikni jamiyat yuksalishiga samarali tadbir etish orqali jamiyatni ma'rifiy modernizatsiya qilish va ma'naviy ehtiyoj uyg'unligida shakllanadi. Bu esa ma'rifatli insonlarni va jamiyat qiyofasini o'zgartirishga qodir bo'lgan munosabatlarni shakllantirish zaruratini vujudga keltirgan. Jamiyatdagi yangi ma'naviy makonni yaratilishi davr nuqtayi nazardan ijtimoiy-falsafiy tadqiqotlarni amalga oshirishda ustuvor ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun ma'rifatli jamiyat shakllanishi marginal shaxslarni jamiyatga ta'sirini kamaytirish, aksincha ma'naviyatli shaxslarni yetishtirishni takomillashtirish zarurati bilan ifodalanadi.

Ma'rifatli jamiyat taraqqiyotining ma'naviy jarayondagi uzluksizligi bilan belgilanadi. Ma'rifatli jamiyat qurish haqidagi tadqiqotlar mamlakatimiz faylasuf olimlarining dastlabki tadqiqotlaridan biri hisoblanadi. Ya'ni ma'naviy makon yaratishning maqsadi ma'rifatli jamiyat milliy taraqqiyot strategiyasining ustuvor jihatidir. Shu munosabat bilan "Yangi O'zbekiston-ma'rifatli jamiyat" konsepsiyasini ishlab chiqish zaruratini belgilaydi. Ma'rifatga bo'lgan munosabatning davlat siyosati darajasidagi maqomi, yoshlar tarbiyasiga ta'siri va jamiyatni yuksalishiga oid qarashlar Sharq va G'arb mutafakkirlari asarlarida qisman o'z ifodasini topgan.

¹ <https://khyuldoshev.wordpress.com/2022/01/03/marifat-nedir/>

Xakim Termiziy “Kitob bayan-al-ilm” asarida ma’rifatni nurga, yorug’likka qiyoslagan³ bo’lsa, Rog’ib Isfahoniyning fikricha, “Ilm, amal, odob yuksak unvonga, oliyjanob nasabga va va boylikka teng”⁴ deb ta’kidlaydi. Abu Nasr Forobiy “Fozil odamlar shahri” asarida ilgari surilgan qarashlar aynan ma’rifatli jamiyat qurishning metodologik asosi sifatida ma’rifatning o’rni beqiyos ekanligini asoslaydi⁵. Uzoq vaqt davomida iqtisodiy tafakkur moddiy boylik orttirish sohasida ro’y berayotgan jarayonlar ta’sirida edi. Moddiy omillarga universal va hal qiluvchi vosita sifatidagina qaralgan bo’lsada, uning asosini ilm va ma’rifat tashkil etadi. O’zbek xalqining buyuk mutafakkirlari insonning jamiyatdagi o’rni, uning ulkan salohiyatiga ma’naviy jihatdan yuqori baho bergan, insonni ham jismoniy, ham ma’naviy kamol toptirish bilan ma’rifatli jamiyat qurish haqidagi nazariyalari ilgari surilgan. Shuningdek, Alisher Navoiy inson o’z tafakkuri va ma’rifatga intilishi bilan har qanday vazifani hal eta olishini⁶ o’z asarlarida ochib bergan.

Faylasuf Tomas Gobbs insonni birinchi navbatda davlatning bir qismi deb hisoblagan. U xalqning xizmatkori bo’lishi va uning baxti va xavfsizligini ta’minlashi kerak. Shu bilan birga faylasuf davlat tuzumini tanqid qilib, u odamlarni kamsitadi, haqorat qiladi, deb hisoblaydi. Uning fikricha, “Bilimga ega bo’lgan qobiliyat shaxsda ma’rifat”⁷ shaklida namoyon bo’ladi.

Ma’rifatni inson va jamiyat taraqqiyotidagi sensualistik yondashuvni boshlanishi faylasuf olim Immanuel Kantning “Ma’rifat nima?”⁸ nomli maqolasidan keyin yangi sifat bosqichga ko’tarilgan. Jamiyat taraqqiyotida ma’rifatli inson sensualistik qarashlarining ijtimoiy-falsafiy mohiyati haqida De Sent-Evremon, Beyl, Volter va Monteske kabi faylasuflar Yevropada rivojlanishga o’z qarashlari bilan hissa qo’shgan. So’nggi o’n yilliklarga kelib ma’rifatni rivojlanishi faqatgina moddiy (jismoniy) aktivlardan iborat degan fikr o’z kuchini yo’qotdi. Endi kelajakda har qanday moddiy yoki insoniy munosabatlar ma’rifatdir degan qarash ilgari surilmoqda.

Jamiyatning ijtimoiy rivojlanishida insonga faqat iqtisodiy sohadagina emas, balki bilim hosil qilish mumkin bo’lgan ma’rifat va uning ma’naviy jarayonlardagi mohiyati markaziy o’rinni egallamoqda Zero, bevosita inson avloddan avlodga meros bo’lib qoladigan bilimlarni egallash va ulardan samarali foydalanish qobiliyatiga ega hisoblanadi. “Ma’rifatli jamiyat” ma’naviy kategoriya sifatida o’z ifodasini topgan bu g’oya jahon BMT ekspertlari tomonidan jamiyatni, insonni rivojlantirish dinamikasiga ta’sirini aniqlaydigan modellar yordamida ishlab chiqilgan yangi “Insoniyatni barqaror rivojlantirish” nazariyasi, “Milliy boylik konsepsiyasi” kabi ijtimoiy tafakkur negizini tashkil etmoqda.

Tadqiqotda O’zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichida ma’rifatli jamiyatni qurishda inson sensualistik qarashlarining ijtimoiy-falsafiy mohiyati tizimli ravishda o’rganish hamda uni taqqoslash metodi orqali yuksalishiga e’tibor qaratiladi.

³ Чориев З., ва бош. “Ал-Ҳаким ат-Термизий”. “Янги аср авлоди”. Тошкент. 2008. –Б 150.

⁴ Роғиб Исфаконий “Ал-муфрадат фи ғарибил куръон”. – Б 450.

⁵ Абу Наср Форобий “Фозил одамлар шаҳри”. “Янги аср авлоди”. Тошкент. 2016. –Б 45.

⁶ Алишер Навоий. “Ҳайрат ул-аброр” МАТ. Т.7. – Тошкент. 1991.

⁷ Гоббс Т. О человеке // Сочинения: в 2 т. Москва. 1991. Т. – С 513.

⁸ <https://khyuldoshev.wordpress.com/2022/01/03/marifat-nedir/>

Jamiyat taraqqiyotida sensualistikaning mazmun-mohiyatini, uni ma’rifatga va inson qarashlariga ta’sirining ilmiy-nazariy asoslari haqidagi tadqiqotlar tahlili quyidagi xulosalarga olib keladi.

Sensualizm (lot. sensus — his, sezish, idrok, ma’no), degan mazmunda falsafaning empirizmga yaqin psixologik yo’nalish sifatida, insonning sezgirligi, bilimning ishonchligi va boshlang’ich asosiy shakli sifatida e’tirof etiladi⁹. Bu esa insonning bilimga, ma’rifatga asoslangan qarashlarini shakllanganlik darajasini belgilaydi.

Sensualizmning mumtoz formulasi sifatida “Ongda tuyg’u shakllanadi”¹⁰ qarashiga borib taqaladi. Unga ko’ra insonning hissiy idroki psixologik va jismoniy nuqtayi nazardan harakat qilishga undaydi.

Bir nechta G’arb faylasuflari jumladan, J. Berkli inson qarashlarida sensualistik sezgilarni idrok etish uchun bilim kerak deb ta’kidlaydi. Boshqa bir faylasuf D. Yum esa inson sensualistik qarashlari ancha izchil shakllanishi uchun shaxsning hislari yig’indisini nimadan iborat ekanligini o’z qarashlarida bayon etadi. E. Koidillak inson sensualistik qarashlarining eng tizimli vakillaridan biri sifatida edi. U “Hislar haqida risola”sida sezgilardan bilim va aqliy hayotning butun mazmunini chiqarishga harakat qilgan. E. Kondillakning fikricha, “sezgilar to’plami (ma’rifatli inson sezgisi) tasavvurlari, zavq va norozilik tuyg’ulari ham ulardan kelib chiqadi”¹¹, deb ta’kidlaydi. Bu yerda hislar va tasavvurlar birikmasi sifatida ifodalashga harakat qilgan bo’lsa kerak. Chunki, xotirada saqlangan sezgilar yoki hislarni inson qarashlarini ifodalaydi.

Sensualizm (fransuzcha sensualisme, lotincha sensus — sezish, his qilish) bilish nazariyasidagi yo’nalish bo’lib, unga ko’ra ma’rifatli inson haqiqiy bilim shaklini namoyon etuvchidir. Ratsionalizmdan farqli o’laroq, sensualizm sezgi a’zolari faoliyatidan bilimning butun mazmunini olishga intiladi. Sensualizm hissiyotlarni tan oladigan empirizmga yaqin ishonchli bilim manbayidir.

Jahon falsafa qomusi lug’atida “sensualizm”ga qo’yidagicha ta’rif berilgan. “Sensualizm – bilimning mohiyati va paydo bo’lishini o’rganuvchi falsafiy yo’nalishlardan biri;

Bilimlarning aniqligi, haqqoniyligi va ishonchliligi sezgilarga bog’liqdir, deb hisoblaydigan ta’limot;

Olamni anglash va idrok etishda hissiy bilishning ahamiyatini mutlaqlashtiradigan g’oya va qarashlar majmuyi.

Sensualizm empirizmning ajralmas qismidir. Insonning sezgilar (ko’rish, eshitish, hid bilish, ta’im bilish, badan sezgisi) vositasida bilishi narsa va hodislarga xos bo’lgan tashqi xususiyatlar, belgilarni farqlash, tabiiy muhitga moslashish va himoyalalanish uchun yordam beradi”¹². Bundan ma’lumki, inson o’zligini anglashi uchun zarur bo’lgan tuShuncha sifatida namoyon bo’lishini ifodalaydi.

¹⁰ Ўша манба. – С 206.

¹¹ Кондиллак Э. “Трактат об ощущениях”. Москва. Мысль, 1980—1983. — Серия «Философское наследие».

Adabiyotlar ro'yhati.

1. Mo'ydinov, A. (2021). Yoshlarni turli tahdidlardan himoya qilishda ajdodlar merosidan foydalanishning ahamiyati. Academic research in educational sciences, 2(2), 132-137.
2. Asilbek, M. (2022). Socio-philosophical aspects of education of an enlightened person in the development of society. Conferencea, 183-186.
3. Adham o'g'li, M. A. (2022). The role of national witchcraft heritage in the spiritual rise of society (socio-philosophical analysis). American Journal of Interdisciplinary Research and Development, 10, 122-127.
4. Muydinov, A. (2022). Enlightenment in turkestan in the second half of the xix-early xx centuries. Enlightenment by jadid school. Asia pacific journal of marketing & management review issn: 2319-2836 Impact Factor: 7.603, 11(10), 14-20.